

Голові разової спеціалізованої
ради ДФ 118.032.2026
в Одеському національному
університеті імені І.І. Мечникова,
доктору історичних наук, професору,
професорці кафедри історії України та
спеціальних історичних дисциплін
Бачинській Олені Анатоліївні

ВІДГУК

офіційного опонента,

доктора історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова Доценка Віктора
Олеговича на дисертацію Чінені Ольги Віталіївни **«Ідентичність євреїв
Балтського повіту»**, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
філософії (в галузі історії) за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань
03 – «Гуманітарні науки»

Грунтовний аналіз тексту дисертації Чінені Ольги Віталіївни **«Ідентичність євреїв Балтського повіту»** спонукає до таких узагальнених висновків щодо її основних характеристик та складових елементів.

Актуальність теми дослідження.

Актуальність обраної теми авторка переконливо обґрунтовує багатоаспектністю проблеми збереження етнокультурної ідентичності в умовах трансформацій на підґрунті глобалізації та міжкультурних комунікацій в сучасному світі; недостатнім рівнем вивчення механізмів та в цілому системи збереження єврейської ідентичності в межах Балтського повіту у вітчизняній та іноземній історіографії; необхідністю реконструкцій соціокультурних практик, які використовувалися євреями для формування та збереження ідентичності в умовах тиску російського імперського чиновництва, а також необхідністю вивчення історичних закономірностей збереження власної культури в умовах поліетнічного та поліконфесійного середовища (с. 14).

З огляду на вище зазначене вважаємо представлене дисертаційне дослідження Чінен Ольги Віталіївни **«Ідентичність євреїв Балтського повіту»** актуальною,

відповідною сучасним напрямом розвитку історичних досліджень та етнографічних студій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри археології, етнології та всесвітньої історії факультету історії та філософії ОНУ імені І.І. Мечникова № 207 «Етнокультурні процеси в українському східно-романському порубіжжі»; № 354 «Трансформація етнокультурних процесів в Південно-Західній Україні».

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих в дисертації.

Оскільки головними факторами, що впливають на достовірність і наукову значущість дисертаційної роботи є логічно вибудований алгоритм дослідження, який включає в себе правильну постановку мети і завдань, вибір методології та джерельної бази, коротко зупинимось на кожному з цих компонентів.

Метою свого дослідження Чінена О.В. визначила виявлення маркерів єврейської культури та етнографічну реконструкцію соціокультурних практик, спрямованих на формування та збереження етнічної ідентичності у хронологічних межах другої половини XVIII – початку XX століття Балтському повіті. Крім того авторка задекларувала уточнення науково-понятійного апарату категорією «єврейська ідентичність». Таке формулювання мети є вірним, оскільки передбачає всебічне вивчення єврейської спільноти Балтського повіту Подільської губернії Російської імперії не як окремої громади, а у її зв'язку із національним буттям єврейської спільноти краю. Цей зв'язок знайшов своє відображення й у формулюваннях об'єкту та предмету дослідження (с. 15). Наукову логіку дослідження відображають завдання дисертації.

Чітко окреслені завдання зумовили загальну структуру дисертації, яка складається з глосарію, вступу, основної частини, поділеної на чотири розділи, кожен

з яких, у свою чергу, поділений на кілька підрозділів (всього – 16), висновків, додатків та списку джерел, що нараховує 156 найменувань українською та іноземними мовами.

У вступі обґрунтовано хронологічні та географічні межі дослідження, які враховують історичну територію Балтського повіту, який існував від Третього поділу Польщі до реформування більшовиками адміністративно-територіального устрою регіону. На ст. 16 описано застосовану методологію дослідження, яку склали загальнонаукові принципи (науковості, історизму, об'єктивності, системності та верифікованості) та спеціально-історичні методи дослідження.

У першому розділі (с. 20-40) дисертанткою визначено теоретичні засади, на яких базується дослідження етнічної ідентичності. Проведено ретроспективний аналіз історіографії досліджуваної проблеми, в межах якого розглянуто науковий доробок авторів із різних галузей гуманітарних знань. Від праць соціологів, етнологів, етнопсихологів та філософів, які займалися питанням національної ідентичності, і до сучасних науковців, й зроблено за його підсумками логічний висновок, що єврейська ідентичність є складним динамічним феноменом, який визначається через баланс між релігійною традицією та адаптацією до зовнішніх змін. (с. 40). Ідентичність не є статичною, вона змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, відбувається трансформація і пристосування. Єврейська самосвідомість збереглася в діаспорі завдяки поєднанню релігійних традицій та інституцій з світською культурою та здатністю до самоорганізації. (с. 36).

Історіографічний аналіз проведений дослідницею, засвідчує відсутність цілісної праці присвяченої ідентичності євреїв Балтського повіту. Наявні праці фокусуються на окремих аспектах історії єврейських громад у межах смуги осіlosti, або на аналізі міських центрів, тоді як містечкова специфіка євреїв Південно-Східного Поділля залишається фрагментарною (с. 192). Зазначений висновок засвідчив наукову значущість дисертації, авторка якої постала перед нелегким завданням самостійного пошуку адекватної методології.

Теоретичний аналіз доповнюється детальним аналізом письмових та польових джерел (с.36-40), яку авторка поділяє на окремі групи джерел й подає видові та змістовні характеристики кожної з них.

Заслуговує на увагу важлива особливість дисертаційного дослідження, яка полягає в тому, що його джерельну базу складають результати авторських польових досліджень, які проведені упродовж 2022 – 2025 років. Результатом яких стала комплексна фіксація матеріальних маркерів ідентичності єврейських громад регіону. (сакральні споруди, господарсько-житлові комплекси). Варто відзначити активне використання дослідницею тафального ландшафту (єврейських кладовищ). Представлені там епітафії та декорування на мацевих (фото в додатках) містять значний обсяг важливого фактологічного матеріалу, який у такому контексті раніше практично не досліджувався (с.39).

Важливим внеском у джерельну базу дослідження стало створення та оприлюднення авторського систематизованого каталогу намогильних пам'ятників (мацев), які раніше не були предметом фахового етнологічного дослідження. (с. 192).

У другому розділі (с. 41-71) дисертаційного дослідження проаналізовано географічні, соціально-економічні та демографічні фактори, що вплинули на формування єврейської спільноти Балтського повіту. Авторка зазначає, що просторова локалізація євреїв була стратегічно обумовлена економічним фактором, який визначав сфери професійної діяльності євреїв регіону, впливав на розвиток культури, освіти та релігійної складової життя громади. (с. 46, 47, 50-51, 54, 57, 60, 61, 70). Простежуючи еволюцію центрів єврейської спільноти регіону, дослідниця вказує на вплив релігійних традицій: наявність культових споруд, хедерів, талмуд-тор та ешив, які забезпечували збереження єврейської ідентичності.

У параграфі 2.2. (с. 62-71) Чінена О.В. показала життя єврейських землеробських колоній Балтського повіту, які, на думку дослідниці, стали інструментом російської імперської політики, спрямованої на асиміляцію єврейського населення. (с. 62)

Імперській асиміляції протистояли соціокультурні практики та самоорганізація у вигляді кагалу.

Не залишається поза увагою дисертантки і вплив на єврейське населення регіону політичних змін та модернізаційних процесів (секуляризація, інтеграція, асиміляція, зросійщення), які відбувалися в імперії у кінці XIX – на початку XX ст., що призводили до складної трансформації ідентичності. Цим процесам громада протиставляла культурно-релігійну відокремленість та збереження автентичності власної культури.

Розділ третій (с. 72-104) містить дослідження еволюції російського законодавства, норми якого визначали правовий статус євреїв у Російській імперії. Дослідниця вказує, що імперська політика у вказаний період пройшла еволюцію від початкового спостереження до стратегії системного наступу на засади традиційної ідентичності. Законодавча діяльність імперської влади була направлена на руйнування феномену «держави в державі» - ліквідовано інститут самоврядування (кагал), запроваджено обмеження на сферу професійної діяльності євреїв, впроваджено обмеження щодо здійснення релігійних практик, застосовано інститут рекрутської повинності.

Дисертантка акцентує увагу, що короткочасні періоди ліберальних «відлиг» змінювались практиками примусової інтеграції, зросійщення та уніфікації населення.

У четвертому розділі (с. 105-191) здійснено комплексну історико-етнографічну реконструкцію повсякденного життя та соціокультурних практик єврейського населення Балтського повіту. Предметом окремого аналізу став комплекс традиційних інститутів і звичаїв, який авторка називає маркером ідентичності (с. 161-169). У параграфах представлено сімейну та релігійну обрядовість, (с. 169-187), форми господарсько-побутової діяльності (с. 105-111), роль сакральних споруд у здійсненні релігійних практик (с. 111-127).

Не залишається поза увагою дослідниці і роль тафального ландшафту у формуванні та збереженні єврейської ідентичності (с. 128-141). Вона зазначає, що ключову роль у ньому відіграє лінгвістична традиція – використання священної мови

(івриту) в епітафіях забезпечувала консолідацію громади та тяглисть мовної традиції єврейський простір із загальнокультурного контексту.

Узагальнені положення дисертації, що опираються на матеріали 1-4 розділів, викладено у чітко сформульованих «Висновках», які змістовно відповідають науковій гіпотезі, поставленим завданням, а також структурі дисертаційного дослідження.

Дисертація завершується належним чином оформленим списком використаних джерел (всього – 156 позиції), більшість з яких є першоджерелами.

Враховуючи вищевикладене, обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, зміст якої повністю відповідає її назві, характеризується логічністю, послідовністю викладення та аргументованістю, не підлягає сумніву.

Ступінь наукової новизни одержаних результатів дисертації.

Дисертація Чінені О.В. базується на результатах самостійного і завершеного оригінального дослідження, проведеного з дотриманням діючих в українській історичній науці правил та вимог, і є оригінальною науковою працею. Вона містить низку аргументованих положень і висновків, які мають виразну наукову новизну й за своїм змістом у повній мірі відповідають позиціям, заявленими дисертанткою на с. 17. Зокрема, вперше в українській етнології здійснено комплексну реконструкцію етнографічної ідентичності єврейської спільноти Балтського повіту через синтез соціокультурних практик та матеріальних маркерів. (с. 193). Варто також зауважити, що більшість пунктів наукової новизни з таким формулюванням запропоновані авторкою вперше.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в наукових публікаціях дисертанта, зарахованих за обраною темою.

Основні результати проведеного Чіненою О.В. наукового дослідження викладено у 13-ти публікаціях: 1-й статті – наукові видання України категорії А; 3-х статтях – у наукових виданнях України категорії «Б», що входять до міжнародних

наукометричних баз даних; 3-х статтях – у збірниках наукових праць та періодичних виданнях України. Ще п'ять публікацій мають характер матеріалів наукових конференцій. Окремо опубліковано науковий каталог єврейських кладовищ регіону.

Відсутність/наявність порушення академічної доброчесності.

Випадків неправомірних запозичень, використання положень, тверджень, ідей, а також частин готових текстів, які належать іншим авторам, у дисертаційній роботі Чинени О.В. не виявлено.

Теоретична цінність та практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації Чинени О.В. положення і висновки мають наукове і практичне значення. Їх теоретична цінність полягає у застосуванні оригінальної методології, що дозволила не лише досягнути поставленої мети, але й дати чіткі концептуальні пояснення феномену ідентичності єврейської спільноти, концептуалізувати та ввести до наукового обігу поняття «тафальний ландшафт», що стосується некрополів регіону (с. 177, 178, 193). Авторка розглядає єврейські кладовища не лише як релігійні об'єкти, а і як візуальний код культури, що фіксує єврейську ідентичність

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження виходить за рамки уточнення та доповнення існуючих уявлень про історію єврейської громади Балтського повіту в XIX – на початку XX ст. Здійснено історико-етнографічну реконструкцію етнопросторової структури містечок Балтського повіту, з'ясовано соціокультурні практики, що формували та підтримували самосвідомість єврейської спільноти регіону. Сформульовані дисертанткою наукові положення і висновки можуть бути використанні в нових дослідженнях, освітньому процесі, а також в практичній діяльності представників різних сфер, пов'язаних із формуванням у суспільстві інклюзивної культури пам'яті, а також локальної історичної свідомості. Створена тривимірна модель традиційного житла єврейської громади та результати комплексного обстеження тафального ландшафту популяризують важливість збереження об'єктів культурної спадщини в умовах російсько-української війни.

Відповідність дисертації встановленим вимогам.

За своїм предметом дослідження, метою і завданнями, способом їх розв'язання, а також загальним змістом дисертація О.В. Чінені відповідає спеціальності 032 Історія та археологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Дискусійні питання та зауваження щодо змісту дисертації.

Визнаючи високий науковий рівень дисертаційного дослідження Чінені О.В., вважаємо, водночас, за потрібне звернути увагу на деякі проблемні місця та дискусійні моменти в роботі дисертантки.

1. Методологічна основа дисертації побудована на використанні широкого комплексу загальнонаукових та спеціально-історичних методів, що відповідає міждисциплінарному характеру дослідження (стр.13). Разом із тим, окремі положення методологічного розділу могли б бути конкретизовані чіткішим співвідношенням використаних методів із поставленими дослідницькими завданнями та отриманими результатами. Така конкретизація зробила б методологічний аналіз більш переконливим.

2. Позитивно оцінюючи проведений авторкою аналіз теоретичних підходів до розуміння понять «ідентичність», «етнічна ідентичність» (матеріали першого розділу) доцільним видається чіткіше формулювання власне авторського визначення поняття «єврейська ідентичність».

3. При підготовці роботи авторкою використано значний обсяг статистичних матеріалів, архівних відомостей та історичних фактів, що характеризують процеси розселення, демографічний розвиток і соціально-економічне становище єврейських громад Балтського повіту. Після завершення аналізу окремих тематичних блоків доречними було б підготувати узагальнюючі висновки, які безпосередньо пояснювали б як наведені демографічні чи економічні чинники впливали на формування та збереження єврейської ідентичності.

4. У Розділі 2 простежено процес формування єврейської спільноти Балтського повіту, однак більш детально, на нашу думку, потрібно було б зупинитися на

висвітленні обставин та передумов, які впливали на процеси розвитку єврейської громади міста та повіту. Зокрема, доцільним видавалося б приділити більше уваги характеристиці етапів заселення регіону єврейським населенням з урахуванням історичних процесів, що передували утворенню Балтського повіту у 1796 році. Такий підхід дозволив би повніше розкрити генезу досліджуваної спільноти та особливості формування її ідентичності.

5. Певної конкретизації потребує висновок щодо наслідків ліквідації кагалу для системи єврейського громадського самоврядування. Доцільно було б більш детально обґрунтувати, якою мірою окремі громадські, благодійні чи релігійні інституції змогли перебрати окремі функції кагалу або чому така заміна виявилася неможливою.

6. У дисертації розглянуто міграційні процеси єврейського населення Балтського повіту (Розділ 3, стр. 101). Разом із тим, доцільно було б більш детально висвітлити питання їхнього впливу на соціокультурне середовище штетлів, зокрема на особливості життя єврейських громад та збереження їхньої ідентичності.

7. У 4 розділі проаналізовано різноманітні чинники та практики формування і збереження єврейської ідентичності. Водночас авторська оцінка їхнього значення могла б бути висловлена більш чіткіше. Зокрема, доцільно було б конкретизувати, які із розглянутих соціокультурних, релігійних чи освітніх практик справили найбільший вплив на консолідацію єврейської громади Балтського повіту та збереження її самобутності.

8. Запропонований дисертанткою підхід до використання тафального ландшафту як джерела реконструкції єврейської ідентичності заслуговує на високу оцінку, оскільки відкриває нові можливості для проведення історико-етнографічних досліджень (стр. 128-141). Разом із тим, більшої деталізації в тексті роботи потребує питання використання інформаційного потенціалу цього виду джерел. Зокрема, доцільно було б чіткіше показати, які саме відомості, зафіксовані в мацевих, дозволили авторці реконструювати етнокультурні особливості єврейської громади та

як вони доповнюють або розширюють інформацію, отриману з архівних документів, наративних і статистичних джерел.

Попри це, викладені вище зауваження і рекомендації не мають принципового значення й не знецінюють загалом високий науковий рівень поданого до захисту дисертаційного дослідження.

Загальний висновок.

Дисертації Чінені Ольги Віталіївни «Ідентичність євреїв Балтського повіту» за науковим рівнем і новизною поставлених завдань, обґрунтованістю основних положень, а також практичним значенням отриманих результатів відповідає усім кваліфікаційним вимогам, встановленим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44 (зі змінами, внесеним згідно з Постановою КМУ №507 від 03.05.2024 р.), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом МОН України від 12.01.2017 р. №40, що дає підстави для присудження її автору наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

28 липня 2026 р.

Офіційний опонент:

Доктор історичних наук, професор, професор
кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

